

Σταύρος Γρόσδος (επιμ.)

1ο ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΜΕ ΔΙΕΘΝΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ

ΟΠΤΙΚΟΑΚΟΥΣΤΙΚΟΣ ΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Οργάνωση: Περιφερειακή Διεύθυνση Π.Ε. και Δ.Ε. Κεντρικής Μακεδονίας
Τμήμα Κινηματογράφου - Σχολή Καλών Τεχνών Α.Π.Θ.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

Θεσσαλονίκη 24 – 26 Ιουνίου 2016

Τόμος Α΄

978-960-89999-3-0

978-960-89999-4-7

Περιφερειακή Διεύθυνση Π.Ε. και Δ.Ε. Κεντρικής Μακεδονίας

Σταύρος Γρόσδος (επιμ.)

1ο ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΜΕ ΔΙΕΘΝΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ

ΟΠΤΙΚΟΑΚΟΥΣΤΙΚΟΣ ΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Οργάνωση: Περιφερειακή Διεύθυνση Π.Ε. και Δ.Ε. Κεντρικής Μακεδονίας
Τμήμα Κινηματογράφου - Σχολή Καλών Τεχνών Α.Π.Θ.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

Θεσσαλονίκη 24 – 26 Ιουνίου 2016

Τόμος Α΄

978-960-89999-3-0

978-960-89999-4-7

Περιφερειακή Διεύθυνση Π.Ε. και Δ.Ε. Κεντρικής Μακεδονίας

© Περιφερειακή Διεύθυνση Π.Ε. και Δ.Ε. Κεντρικής Μακεδονίας

Ανάρτηση του τόμου: www.kmaked.gr/site/images/praktika-synedriou.pdf

Επιμέλεια έκδοσης: Σταύρος Γρόσδος

Έτος έκδοσης: 2017

ISBN: 978-960-89999-3-0
978-960-89999-4-7

Την ευθύνη των κειμένων φέρουν οι συγγραφείς και διατηρούν το δικαίωμα χρήσης τους. Απαγορεύεται η με οποιοδήποτε τρόπο αναπαραγωγή των κειμένων. Επιτρέπεται η χρήση των κειμένων για επιστημονικούς και διδακτικούς λόγους με αναφορά/παραπομπή στην πηγή: Επώνυμο, όνομα συγγραφέα (2017). Τίτλος άρθρου. Στο Γρόσδος, Σ. (επιμ.). *Οπτικοακουστικός Γραμματισμός στην Εκπαίδευση. Πρακτικά 1ου Επιστημονικού Συνεδρίου με διεθνή συμμετοχή*, τόμος α'. Θεσσαλονίκη: Περιφερειακή Διεύθυνση Π.Ε. και Δ.Ε. Κεντρικής Μακεδονίας

Μοντέρνοι Καιροί: Κριτικός γραμματισμός στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση μέσω κινηματογραφικής ταινίας

Αθανασία Αγγέλη

Φιλολόγος, Μ.Εδ., Υποψ. Διδάκτορας Ε.Α.Π.

8aggeli@gmail.com

Περίληψη

Ο κριτικός γραμματισμός, σύμφωνα με τον προκρινόμενο μεταξύ των ποικίλων ορισμών του, στοχεύει στην ανάπτυξη κριτικής σκέψης εστιάζοντας στα κείμενα ως μέσα ιδεολογικής κατασκευής του κόσμου. Ο κινηματογράφος, πάλι, πολυσύνθετο πολιτισμικό προϊόν και κατ' εξοχήν πολυτροπικό κείμενο, όπως συμφωνούν οι ειδικοί δεν αντανακλά την πραγματικότητα, αλλά τη διαμορφώνει. Μ' αυτό το σκεπτικό, η ταινία του Τσ. Τσάπλιν, 'Μοντέρνοι Καιροί' (1936), εκτιμάται ότι μπορεί να αξιοποιηθεί ως εκπαιδευτικό εργαλείο κριτικού γραμματισμού, προκειμένου οι μαθητές να απολαύσουν την αισθητική αξία της και να προσεγγίσουν μέσω αυτής κριτικά το θέμα της σημασίας της εργασίας στη ζωή του ανθρώπου, όπως αυτό περιλαμβάνεται στην αντίστοιχη ενότητα της Έκφρασης-Έκθεσης της Β' Λυκείου. Στο συγκεκριμένο Διδακτικό Σενάριο, λοιπόν, περιγράφονται αναλυτικά οι στόχοι, το θεωρητικό υπόβαθρο, τα προτεινόμενα διδακτικά βήματα και η αξιολόγησή τους.

Λέξεις-Κλειδιά: κινηματογράφος, κριτικός γραμματισμός, δευτεροβάθμια εκπαίδευση, έκφραση-έκθεση, εργασία

Abstract

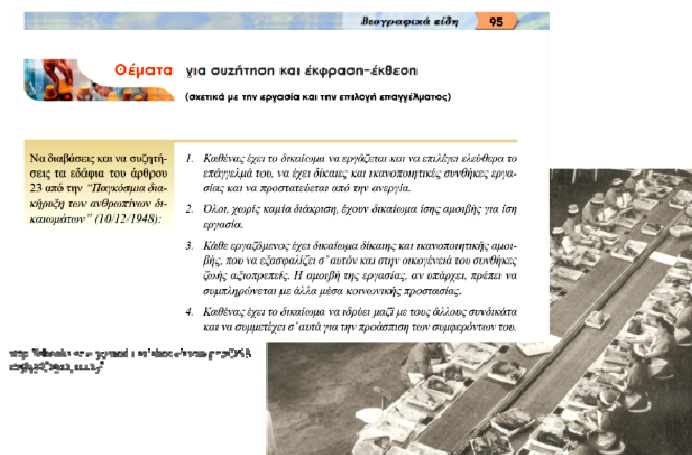
Critical literacy, for the purposes of this article, is aiming at the development of critical thinking focusing on texts as means of ideological construction of the reality. Cinema, on the other hand, a multi-functional cultural product and multimodal text, as experts agree, does not reflect, but constructs reality. In this premise, the film of Ch. Chaplin, "Modern Times " (1936), is estimated that can be used as an educational tool of critical literacy in order for students to enjoy its aesthetic value and, through it, to reach out critically the importance of work in human life; subject which is included in the corresponding section of the language course in the 2nd Class of Lyceum. Therefore, in this particular Teaching Scenario, the objectives, the theoretical background, the featured instructional steps and their evaluation are described in detail.

Keywords: cinema, critical literacy, secondary education, language course, work

Εισαγωγή

Το συγκεκριμένο διδακτικό σενάριο εστιάζει στη θεματική ενότητα «Εργασία», που περιλαμβάνεται στο γλωσσικό μάθημα Έκφραση-Έκθεση της Β' Λυκείου (Τσολάκης, κ.ά, 2012: 95-103) (Εικ.1), ενώ με τις αναγκαίες τροποποιήσεις θα μπορούσε να αξιοποιηθεί και στην αντίστοιχη ενότητα της Β' Γυμνασίου (Γαβριηλίδου κ.ά.). Η επικαιρότητα και η ηλικία των μαθητών κάνει καίρια την επεξεργασία του θέματος που για μεθοδολογικούς λόγους ορίζεται σ' αυτήν τη φάση ως «η σημασία της εργασίας στη ζωή του ανθρώπου», ενώ είναι προφανής η ανάγκη επαναπροσδιορισμού του βάσει του αυθεντικού προβληματισμού που θα διατυπώσουν οι ίδιοι οι μαθητές. Έτσι, στο πλαίσιο των Δραστηριοτήτων Παραγωγής Λόγου, προκρίνεται η αξιοποίηση της κινηματογραφικής ταινίας

‘Μοντέρνοι Καιροί’, του Τσ. Τσάπλιν (1936), με στόχο οι μαθητές να καλλιεργήσουν κριτική στάση στο προς επεξεργασία θέμα και αναστοχαστική ικανότητα έναντι της κινηματογραφικής ταινίας: όχι μόνο να λειτουργήσουν ως κριτικοί αποδέκτες, αλλά και να απολαύσουν την αισθητική αξία της.

Εικ.1. Έκφραση-Έκθεση Β' Λυκείου (Τσολάκης, κ.ά., 2012: 95)

Αναλυτικότερα, σε αντιστοιχία και με το Πρόγραμμα Σπουδών για τη διδασκαλία της Νεοελληνικής Γλώσσας στο Λύκειο (Εφημερίς της Κυβερνήσεως, 2011:21052; Τσολάκης, κ.ά., 2012β: 13; Ι.Ε.Π., 2013) και στο Γυμνάσιο (Π.Ι., 2011), στόχος είναι οι μαθητές/-τριες:

α. Να αναγνωρίσουν την ιδεολογική πλαισίωση της κινηματογραφικής ταινίας. Να προσδιορίσουν την επικοινωνιακή περίσταση (πομπός, δέκτης, σκοπός, κοινωνικό-πολιτισμικό πλαίσιο, θεσμοθετημένες κοινωνικές πρακτικές και τους κοινωνικούς ρόλους όσων συμμετέχουν, καθώς και τη μεταξύ τους κοινωνική απόσταση/ισότητα/οικειότητα /αλληλεγγύη κτλ). Να αναγνωρίσουν την οπτική γωνία του δημιουργού και να διαπιστώσουν τον υποκειμενικό τρόπο με τον οποίο κατασκευάζεται η 'πραγματικότητα' της ταινίας. Να διαπιστώσουν ότι η μορφή και το περιεχόμενο και της ταινίας, όπως και άλλων κειμένων, είναι προϊόντα κοινωνικών παραγόντων και σχέσεων εξουσίας μεταξύ των επικοινωνούντων.

β. Να διαπιστώσουν ότι η 'κατανόηση' της ταινίας προϋποθέτει την αποκωδικοποίηση όχι μόνο των δηλούμενων, αλλά και των υπο-δηλούμενων νοημάτων της κι έτσι να υιοθετήσουν κριτική στάση ενεργητικού κοινού, που ερωταποκρινόμενο συνδιαλέγεται με τις ιδέες του κινηματογραφικού έργου και την οργάνωσή τους, με απώτερο στόχο να μπορούν να αντιμετωπίζουν ενεργητικά και αναστοχαστικά τα οπτικοακουστικά μέσα γενικότερα, εντός και εκτός του σχολικού πλαισίου.

γ. Να αναπτύξουν πρωτοβουλία και (δι-)ερευνητικές ικανότητες προκειμένου να βρουν εκείνες τις γνώσεις για τον κόσμο και για τους κινηματογραφικούς-φιλμικούς κώδικες, που τους είναι απαραίτητες για την κατανόηση της ταινίας.

δ. Να αναγνωρίσουν τον ουσιαστικό ρόλο άλλων σημειωτικών συστημάτων, εκτός της γραπτής ή προφορικής γλώσσας, στην πρόσληψη της πραγματικότητας και στην επικοινωνία.

ε. Να διαπιστώσουν τη σχέση οπτικού και λεκτικού γραμματισμού μέσα από τη συγκριτική επεξεργασία ποικίλων κειμενικών ειδών, προσαρμοσμένων σε ευρύ φάσμα σύγχρονων επικοινωνιακών περιστάσεων και με διαφορετικούς

σημειωτικούς τρόπους (π.χ. γλωσσικό, οπτικό, ηχητικό). Να αναπτύξουν κριτική γλωσσική επίγνωση και, τελικά, κριτική επικοινωνιακή ικανότητα.

στ. Να χρησιμοποιήσουν αποτελεσματικά τον λόγο (προφορικό και γραπτό) ως μέσο ανταλλαγής και διαπραγμάτευσης γνώσεων, στάσεων, ιδεολογίας, με σεβασμό στην προσωπικότητα των συνομιλητών/-τριών τους και ως εργαλείο (ανα-)στοχασμού και ανάπτυξης μεταγνωστικών ικανοτήτων.

ζ. Τέλος, συμμετέχοντας ενεργά στη συγκεκριμένη μαθησιακή διεργασία, να διευρύνουν τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται τις ποικίλες επικοινωνιακές μορφές (ως φορείς κουλτούρας και συμπεριφοράς διαφορετικής, αλλά σεβαστής), τον εαυτό τους και τον κόσμο και να ενδυναμωθούν ως ενεργά πολιτικά και ηθικά υποκείμενα.

Όπως φαίνεται και από τους στόχους του, το συγκεκριμένο διδακτικό σενάριο αρθρώνεται γύρω από τον κριτικό γραμματισμό στην εκπαίδευση, με την αξιοποίηση της κινηματογραφικής ταινίας ως διδακτικού εργαλείου.

Η **κινηματογραφική ταινία** εκλαμβάνεται ως **‘κείμενο’**, αφού «συνήθως ένας και μόνο σημειακός φορέας (σημαίνον/έκφραση/μορφή) μεταφέρει πολλά συνυφασμένα περιεχόμενα και, επομένως, αυτό που συνήθως αποκαλείται ‘μήνυμα’ είναι στην πραγματικότητα ένα ‘κείμενο’, του οποίου το περιεχόμενο είναι ένας πολύπτυχος λόγος», ενώ ‘λεγόμενο’ είναι κάθε παραγωγή σημείων που αποσκοπεί σε κάποια επικοινωνία (Έκο, 1994:96).

Οι **πολυγραμματισμοί**, ως έννοια, συμπυκνώνουν την ανάγκη να είναι οι μαθητές σε θέση να καταλαβαίνουν τις διαφορές των προτύπων νοηματοδότησης που παράγονται στα διαφορετικά πλαίσια επικοινωνίας και στις ποικίλες κοινωνικοπολιτισμικές συνθήκες. Περιλαμβάνουν, άλλωστε, και την πολυτροπική παραγωγή νοήματος (:γραπτοί γλωσσικοί κώδικες νοηματοδότησης διασυνδέονται ή/και εναλλάσσονται ακόμα και ‘συναισθητικά’ με προφορικούς, οπτικούς, ηχητικούς, σωματικούς, απτικούς και χωροαντιληπτικούς) και με τη βοήθεια των οπτικοακουστικών μέσων (Cope & Kalantzis, 2009).

Ωστόσο, για να αποφευχθεί η πιθανή μηχανιστική επεξεργασία και η ανάπτυξη μόνο τεχνοκρατικά μετρήσιμων και αξιοποιήσιμων ικανοτήτων επικοινωνίας, χρειάζεται η ενασχόληση με τα κείμενα να στοχεύει -πέρα απ’ τον λειτουργικό γραμματισμό- στην ανάπτυξη κριτικής σκέψης απέναντί τους, εστιάζοντας σ’ αυτά ως μέσα ιδεολογικής κατασκευής του κόσμου, με έμφαση στον λόγο, στο περιεχόμενο και στις αναπαραστάσεις που αυτός κατασκευάζει (Στάμου κ.ά., 2016). Χρειάζεται, δηλαδή, μετάβαση από τον πολιτισμικό στον **κριτικό γραμματισμό**, ο οποίος -σ’ αυτόν τον ορισμό του (Alvermann, & Hagoood, 2000)- έχει ως αφετηρία τις ανάγκες των ιδίων των εκπαιδευομένων στην καθημερινή τους ζωή και με κριτικό αναστοχασμό, αυτοαντίληψη και μετασχηματιστική δράση σε συλλογικό πλαίσιο στοχεύει στην ‘ενδυνάμωσή’ τους, στη μορφωτική και κοινωνική χειραφέτησή τους (MacLaren, 2010; Φρέιρε, 1974).

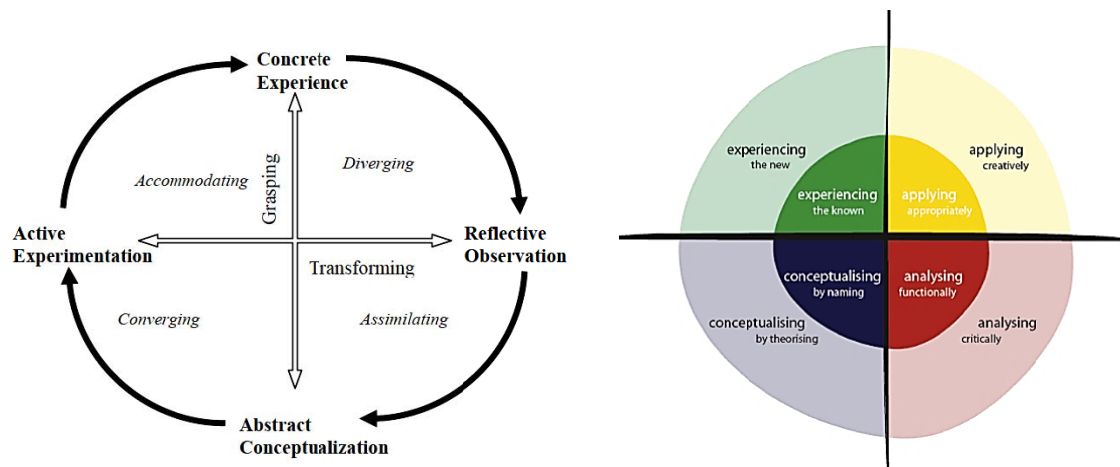
Όμως, για αποτελεσματική συμμετοχή στα κοινά και για περισσότερη δημοκρατία απαραίτητη προϋπόθεση είναι η κριτική γλωσσική επίγνωση (Fairclough, 2001). Αυτή στηρίζεται στην **‘κριτική ανάλυση λόγου’** που στοχεύει στην ανίχνευση όχι μόνο αυτών που δηλώνονται φανερά (και θα μπορούσε να γίνει και με ανάλυση περιεχομένου), αλλά κυρίως όσων έχουν ήδη ‘ειπωθεί’ αλλού και θεωρούνται δεδομένα. Μέσα από τρισδιάστατη ανάλυση και πρόσληψη του λόγου (ως προς: α)το κείμενο καθαυτό, β)τις πρακτικές του λόγου και γ)το

ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο και τις επικοινωνιακές πρακτικές στις οποίες στηρίζεται το κείμενο), επιδιώκεται να διαφανεί ότι οι κειμενικές επιλογές και οι γλωσσικές συμβάσεις και πρακτικές δεν είναι τυπολογικά σταθερές και αναλλοίωτες κατηγορίες, αλλά συνδέονται υπόρρητα με τις σχέσεις εξουσίας και ελέγχου που παγιώνει ή αναπαράγει το κείμενο και μετασχηματίζονται ιστορικά και συγχρονικά ανάλογα με τις επικοινωνιακές ανάγκες της κοινότητας και τις οικονομικές, πολιτικές και πολιτισμικές αλλαγές (Fairclough, 2001; Στάμου κ.ά., 2016: 166-169). Άλλωστε, και η σημασία του κειμένου είναι ένα συνεχές που στις πολλαπλές του αναγνώσεις τροποποιείται με κάθε ερμηνεία του, ανάλογα προς το κάθε υποκείμενό της και, συχνά, ανεξάρτητα από την ατομική πρόθεση του δημιουργού (Έκο, 1994; Woolen, 1972). Και, όπως ακριβώς το κείμενο -ως επικοινωνιακό γεγονός- το ίδιο- διαμορφώνεται από τις άμεσες συνθήκες παραγωγής και ερμηνείας του, αλλά και από τις ευρύτερες κοινωνικές και πολιτισμικές παραδοχές, έτσι και μια εικόνα, για να μοιάζει με το αντικείμενο που αναπαριστά, απαιτείται μακροχρόνια (κοινωνική) εκπαίδευση (Έκο, 1994). Το ίδιο και στην περίπτωση του κινηματογράφου, που «δεν δείχνει το 'πραγματικό', αλλά θραύσματά του, τα οποία δέχεται και αναγνωρίζει το κοινό», αφού ως τέχνη «δεν αναπαράγει το ορατό, αλλά καθιστά κάτι ορατό» (Λυδάκη, 2009: 78).

Έτσι, στο πλαίσιο του κριτικού γραμματισμού και με στόχο την ανάπτυξη της κριτικής επικοινωνιακής ικανότητας των εκπαιδευομένων και τη διαμόρφωση κοινωνικών υποκειμένων που ρωτούν, αμφισβητούν, ερευνούν και θέλουν να φωτίσουν την ίδια τη ζωή τους (Φρέιρε, 1974; Fairclough, 2001), προωθείται η 'ανάγνωση', η εξέταση κι η κατανόηση του κειμένου σε διάλογο μαζί του με ερωτήματα του τύπου: *Για ποιον λόγο/σκοπό έχει φτιαχτεί; Ποιου τα συμφέροντα εξυπηρετεί ή/ε υπονομεύει; Θα μπορούσε να φτιαχτεί με διαφορετικό τρόπο ή να έχει διαφορετική λειτουργία;*. Επίσης, αξιοποιείται η συγκριτική επεξεργασία κειμένων με ευρύ φάσμα επικοινωνιακών περιστάσεων και με ποικίλους σημειωτικούς τρόπους (όπως της κινηματογραφικής ταινίας), σε πολυμορφικά και πολυπολιτισμικά κοινωνικά περιβάλλοντα (Cope & Kalantzis, 2009; Στάμου κ.ά., 2016).

Σε κάθε περίπτωση, επειδή ακριβώς δεν λησμονείται η πρωτίστως καλλιτεχνική αξία της κινηματογραφικής ταινίας, η κριτική ανάλυση συνδυάζεται με την αισθητική απόλαυση που αυτή προσφέρει, σε πλαίσιο **‘πολιτισμικής κατανόησης’** και σαφώς υιοθετώντας το **μοντέλο του ‘τρίτου χώρου’** ως σύζευξης του σχολικού με τους εξωσχολικούς γραμματισμούς των μαθητών και στον αντίποδα του επωνομαζόμενου από τον Buckingham ως **‘μοντέλου εμβολιασμού’**, κατά το οποίο η εκπαίδευση στα μμε λειτουργεί ως ασπίδα προστασίας από τις ‘αρνητικές’ επιδράσεις τους στους μαθητές (Στάμου κ.ά., 2016: 19-22; Buckingham, 1996, 2003).

Από πλευράς διδακτικής μεθοδολογίας, πάλι, οι δραστηριότητες δομούνται σε αντιστοιχία προς τη **θεωρία της βιωματικής μάθησης του Kolb** (Kolb & Kolb, 2008: 6) (Σχ.1), κατά την οποία η θεωρητική επεξεργασία συνδυάζεται σπειροειδώς με δράση-πράξη, αλλά και προς το μοντέλο **‘Μάθηση μέσω Σχεδιασμού’** (Learning by Design) (βιωματική μάθηση, εννοιολόγηση, ανάλυση, εφαρμογή) (Kalantzis κ.ά., 2011:7) (Σχ.2).

Σχ.1. Βιωματικός Κύκλος Μάθησης Σχ.2. Μάθηση μέσω Σχεδιασμού

Τέλος, στην παρούσα διδακτική πρόταση επιδιώκεται η εφαρμογή των 3 βασικών αρχών της εκπαιδευτικής **καινοτομίας** (διερευνητική μάθηση με φθίνουσα καθοδήγηση, διεπιστημονικότητα-διαθεματικότητα, ομαδοσυνεργατικότητα) (Ματσαγγούρας, 2011) και η αξιοποίηση των προτάσεων για οπτικοακουστική εκπαίδευση στην Ελλάδα (Γκόβας, 2012, Αναστασιάδης, 2011) στη βάση των πορισμάτων της κοινωνικής ψυχολογίας, του εποικοδομισμού και της **διαπολιτισμικής αγωγής** (:για ενσυναίσθηση, αλληλεγγύη, σεβασμό στην πολιτισμική ετερότητα και εναντίον του εθνικιστικού τρόπου σκέψης) (Γεωργογιάννης, 2008).

ΔΙΔΑΚΤΙΚΑ ΒΗΜΑΤΑ

(1^ο) Προστάδιο

Στο στάδιο αυτό αξιοποιούνται κείμενα με τα οποία οι μαθητές έρχονται σε επαφή με την καθημερινή ζωή και εντάσσονται στο ευρύτερο κοινωνικοπολιτισμικό περιβάλλον τους. Γίνεται η διερεύνηση και η καταγραφή των υπάρχουσών αντιλήψεων περί εργασίας στο κοινωνικό περιβάλλον των μαθητών (στο σπίτι, στο σχολείο, στις παρέες κλπ) στη διάρκεια μιας ή δύο εβδομάδων πριν από την επεξεργασία του θέματος στην τάξη. Η δραστηριότητα βασίζεται στην «Έρευνα» που υπάρχει στο σχολικό βιβλίο της Έκφρασης-Εκθεσης Β' Λυκείου (Τσολάκης κ.ά., 2012: 103) (Εικ.2).

Εικ.2. Τσολάκης, κ.ά.(2012:103)

Ζητείται από τους μαθητές να πάρουν προφορικές συνεντεύξεις από 1-3 πρόσωπα (Δραστηριότητα 1^η) και -εφόσον κριθεί σκόπιμο ή/ε εφικτό- να τις καταγράψουν αξιοποιώντας και την τεχνολογία με την οποία είναι εξοικειωμένοι (κινητά τηλέφωνα, βιντεοκάμερες, δημοσιογραφικά μαγνητόφωνα κλπ) ή/και να τις μοιραστούν και μέσω του Blog της τάξης ή μέσω wiki κλπ (Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, 2011β: 21).

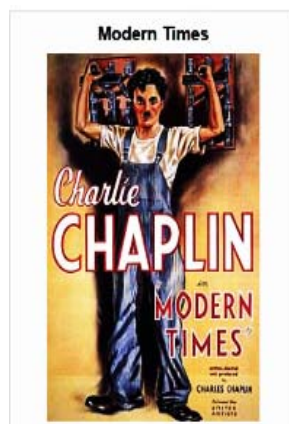
Ζητείται, επιπλέον, από τους μαθητές να καταγράψουν τις παρατηρήσεις τους από τη διαδικασία της συνέντευξης όσον αφορά: α)το εργασιακό και κοινωνικο-πολιτισμικό πλαίσιο της αφήγησης που κατέγραψαν, β)το είδος των γεγονότων που κρίθηκαν άξια αφήγησης, γ)τους τρόπους με τους οποίους οι αφηγητές επεδίωξαν το ενδιαφέρον τους, δ)τη στάση που κράτησαν οι αφηγητές πάνω στο θέμα, ε)τους τρόπους με τους οποίους εξέφρασαν τα συναισθήματά τους (στάση του σώματος, συγκεκριμένες φράσεις, επιτονισμός), αλλά και στ)τα κριτήρια με τα οποία επέλεξε κάθε μαθητής τους ανθρώπους στους οποίους απευθύνθηκε, ζ)τις δυσκολίες που πιθανόν αντιμετώπισε και η)τους παράγοντες που βοήθησαν στην έρευνα.

Μετά την ολοκλήρωση της ατομικής Έρευνας, ακολουθεί στην τάξη [ύστερα από τη σύνδεση με τα προηγούμενα, τη διατύπωση των στόχων της συγκεκριμένης διδακτικής ενότητας και την κατανομή των μαθητών σε μικρές ομάδες (Πολέμη-Τοδούλου, 2011) η αξιοποίηση της εμπειρίας τους από τις προφορικές συνεντεύξεις που πήραν και η καταγραφή των συμπερασμάτων (Δραστηριότητα 2^η), αλλά και των ερωτημάτων των τους για τη σχέση των ανθρώπων με την εργασία (Δραστηριότητα 3^η).

Η δραστηριότητες αυτές (1^η, 2^η, 3^η) επιτρέπουν να αναδειχθούν τα πρώτα συμπεράσματα των μαθητών για τη σημασία του κοινωνικοπολιτισμικού πλαισίου στη διαμόρφωση της στάσης των ανθρώπων έναντι της εργασίας, ενθαρρύνουν την ενεργό βιωματική συμμετοχή τους και συντελούν στην ανάπτυξη διερευνητικής, αλλά και μεταγνωστικής ικανότητας. Αξιοποιούνται, άλλωστε, για την (αυτο)αξιολόγηση των μαθητών στο τέλος της διδακτικής ενότητας, σε συνδυασμό με τα κριτήρια **αυτοαξιολόγησης** της εργασίας τους τα οποία τους ζητούνται στα σχετικά Φύλλα Εργασίας σε κάθε φάση.

(2^ο) Προβολή της ταινίας και ανάλυσή της

Ακολουθεί η προβολή της ταινίας: 'Μοντέρνοι Καιροί', του Τσ. Τσάπλιν (1936) (Chaplin, Ch., 2014, 2016c) (Εικ.3).

Η επιλογή του συγκεκριμένου φιλμ γίνεται τεκμηριωμένα, αλλά σαφώς με υποκειμενικά-ιδεολογικά κριτήρια. Στηρίζεται πρωτίστως στην αντιστοιχία του περιεχομένου του με τη συγκεκριμένη διδακτική ενότητα. Επιπλέον, η χρονική περίοδος παραγωγής και πρώτης προβολής της ταινίας, η οποία προφανώς επηρεάζει τη μορφή και το περιεχόμενό της, εκτιμάται ότι μπορεί να συμβάλει στη συναγωγή συγκριτικών συμπερασμάτων στον άξονα του χρόνου. Το ιδιαίτερο σκηνοθετικό ύφος του Τσ. Τσάπλιν, η αισθητική ποιότητα και η διαχρονική αναγνώρισή τους θα μπορούσαν να είναι επιπλέον επιχειρήματα, ανοιχτά ωστόσο και σε πιθανή κριτική.

Η ταινία μπορεί να προβληθεί ολόκληρη ή όχι, ανάλογα με το συγκεκριμένο εκπαιδευτικό πλαίσιο κάθε φορά, τις διαπιστωμένες εκπαιδευτικές ανάγκες των μαθητών, αλλά και το είδος των δραστηριοτήτων που θα επιλεγούν για την επεξεργασία της. Στη συγκεκριμένη περίπτωση επιλέγεται η προβολή στην τάξη του πρώτου εικοσάλεπτου της ταινίας, το οποίο επιτρέπει κάθε μαθητής-θεατής να αποκτήσει αντίληψη τόσο της μορφής, όσο και του βασικού περιεχομένου του έργου (θέμα, πλοκή, ρόλοι, κινηματογραφική φόρμα). Η επεξεργασία ολόκληρης της ταινίας (που διασφαλίζεται -πάντως- ότι μπορούν όλοι οι μαθητές να παρακολουθήσουν εντός ή εκτός του σχολικού ωρολογίου προγράμματος) προτείνεται να γίνει με τη μορφή project μεγαλύτερης διάρκειας.

Αμέσως μετά την προβολή γίνεται συστηματική ανάλυση της ταινίας με πρόθεση 'διαλόγου' μαζί της. Ζητείται από τους μαθητές να αξιοποιήσουν την κινηματογραφική γλώσσα [βασικές κλίμακες κάδρων, γωνίες λήψης και βασικές κινήσεις της κάμερας, ήχος, mise-en-scene (κοστούμια, μακιγιάζ, φωτισμός, σωματική συμπεριφορά, έκφραση προσώπου), μοντάζ κλπ)] (Θεοδοσίου; Καλαμπάκας) για να εντοπίσουν το θέμα, το χωροχρονικό πλαίσιο και τους ανθρώπινους τύπους/ρόλους που παρουσιάζονται στην ταινία, αλλά και να διατυπώσουν τα δικά τους αντίστοιχα 'ερευνητικά ερωτήματα' και να καταγράψουν τις πρώτες συναισθηματικές αντιδράσεις τους. (Δραστηριότητα 4^η)

Στόχος είναι να προσεγγιστεί από τους μαθητές το περιεχόμενο της ταινίας με βάση τη μορφή της και να διαπιστώσουν τον άρρηκτο δεσμό ανάμεσά τους (Bazin, 1967) συνάγοντας συμπεράσματα για το πώς μπορεί μια κινηματογραφική

τεχνική να κατευθύνει την προσοχή, να αποσαφηνίσει, να τονίσει νοήματα και να προκαλέσει συναισθηματική ανταπόκριση. Παράλληλα, η δραστηριότητα αυτή επιτρέπει να διερευνηθεί το πώς ερμηνεύεται από τους μαθητές η κινηματογραφική γλώσσα (Arnheim, et.al., 1996), με την οποία έχουν ήδη έρθει σε επαφή στην Υποχρεωτική Εκπαίδευση (Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, 2011β). Αν αυτό δεν ισχύει, η δραστηριότητα αξιοποιείται ως εργαλείο διάγνωσης εκπαιδευτικών αναγκών για περαιτέρω επεξεργασία. Άλλωστε, προεκτείνεται στο επόμενο (3^ο) στάδιο.

(3^ο) Κριτική ερμηνεία της ταινίας

Στη φάση αυτή γίνεται η κριτική ερμηνεία του φιλικού κειμένου βάσει της ένταξης του στο επίκαιρο επικοινωνιακό πλαίσιο και στο ευρύτερο κοινωνικό-ιδεολογικό περιβάλλον. Οι μαθητές διερευνούν μεταξύ τους (προφορικά ή με τη χρήση ΤΠΕ) τις προσωπικές τους αξιολογήσεις/στάσεις, αναζητούν συνεργατικά τις αναγκαίες γνώσεις με τη βοήθεια των διαθέσιμων πολυμέσων και καταγράφουν τις απαντήσεις τους για το πώς ορίζουν-ερμηνεύουν τη πρόθεση-στάση του δημιουργού της ταινίας σε συνάρτηση με τις ατομικές (Τσ. Τσάπλιν) ή συλλογικές επικοινωνιακές ανάγκες στον συγκεκριμένο τόπο-χρόνο (ΗΠΑ, 1936) (Chaplin, χ.χ.; Chaplin, 2016a,c; Robinson, 2014; Truffault & Dardenne, 2014; Arnheim, et.al., 1996; Γαλανόπουλος, 2008). Τους ζητείται, μάλιστα, να συντάξουν τον δικό τους 'τίτλο' για το συγκεκριμένο απόσπασμα της ταινίας, ως συμπυκνωμένη έκφραση της κριτικής προσέγγισής τους (Δραστηριότητα 5^η).

Στη συνέχεια, αφού μ' αυτήν τη δραστηριότητα έχουν αναδειχθεί οι διαφορετικές τοποθετήσεις κάθε μαθητή/-τριας απέναντι στη συγκεκριμένη ταινία, ακολουθεί η ανάλυση διαφορετικών πηγών με το ίδιο θέμα, προκειμένου να γίνει αντιπαραβολή μεταξύ πολλαπλών και αντικρουόμενων οπτικών του κόσμου που κατασκευάζονται σε διαφορετικά κείμενα και να συνειδητοποιηθεί ότι κάθε αφήγηση είναι ιστορικά και κοινωνικά τοποθετημένη και κατάλληλη για το κοινό για το οποίο 'κατασκευάζεται'. Τους ζητείται, λοιπόν, να διαπιστώσουν και να ερμηνεύσουν τη σχέση των απόψεων που οι ίδιοι/-ες συνήγαγαν ότι προβάλλει η ταινία του Τσ. Τσάπλιν με εκείνες που οι ίδιοι/-ες κατέγραψαν στο περιβάλλον τους στην 1^η Δραστηριότητα. Επίσης, να βρουν άλλα κινηματογραφικά έργα, άλλο οπτικοακουστικό υλικό ή και άλλα γραπτά κείμενα με το ίδιο θέμα και με ίδια ή διαφορετική οπτική γωνία και να ερμηνεύσουν τις ομοιότητες/διαφορές τους με το περιεχόμενο ή/ε τη μορφή της ταινίας 'Μοντέρνοι Καιροί'. (Δραστηριότητα 6^η). Η αξιοποίηση του υλικού του εμπλουτισμένου σχολικού βιβλίου (Τσολάκης, κ.ά., 2012) μπορεί να θεωρηθεί ως βάση της διερεύνησης των μαθητών και, πάντως, ελάχιστο κριτήριο επάρκειας απαντήσεων, καθώς η ποικιλία των πιθανών πορισμάτων είναι απεριόριστη.

(4^ο) Μετασχηματισμός - Αναπλαισίωση

Στο στάδιο αυτό γίνεται αναπλαισίωση, δηλαδή μετακίνηση και προσαρμοσμένη ένταξη ενός κειμένου από ένα επικοινωνιακό και πολιτισμικό πλαίσιο σ' ένα άλλο. Οι μαθητές, αξιοποιώντας το πολυ-νοητικό δυναμικό τους και τον ιδιοσυγκρασιακό τρόπο έκφρασής τους, εργάζονται σε μικρές ομάδες με ποικιλία τρόπων (γραφτός & προφορικός λόγος, φωτογραφία, ζωγραφική, κολάζ, βίντεο) και με τη βοήθεια των διαθέσιμων πολυμέσων και του κατάλληλου λογισμικού,

αφού συζητήσουν, συναποφασίσουν και καταγράψουν τα δικά τους κριτήρια ποιότητας του έργου που θα παράξουν, γράφουν το αυθεντικό κείμενό τους (ημερολόγιο, άρθρο, σενάριο, εισήγηση σε ημερίδα κλπ) (Δραστηριότητα 7^η) και κατασκευάζουν τη δική τους οπτικοακουστική αναπαράσταση (κολάζ, αφίσα, φωτογραφία, θεατρικό δρώμενο, στόρι μπορντ, φιλμ,) (Δραστηριότητα 8^η), για να αποτυπώσουν τη δική τους πια θέση/στάση/αξιολόγηση στο προς διερεύνηση θέμα, υιοθετώντας ή ανατρέποντας πλήρως την προσέγγισή του από την ταινία του Τσ. Τσάπλιν. Η διοργάνωση εκπαιδευτικής επίσκεψης σε τοπική βιομηχανία/βιοτεχνία/ μαζικό χώρο δουλειάς (Δραστηριότητα 9^η) ή και ημερίδας στο σχολείο (Δραστηριότητα 10^η), προκειμένου να παρουσιάσουν τα έργα και τις απόψεις τους, αλλά και να ενθαρρύνουν τον διάλογο μεταξύ των κοινωνικών παραγόντων της τοπικής κοινότητας θα μπορούσε να επιτελέσει τον ρόλο της επανασύνδεσης της σχολικής με την κοινωνική πραγματικότητα, απ' την οποία, άλλωστε, ξεκίνησε η παρούσα διδακτική πρόταση (Δραστηριότητα 1^η).

Αξιολόγηση της διδακτικής πρακτικής

Σε αντιστοιχία προς τους διατυπωμένους στόχους του διδακτικού σεναρίου, η αξιολόγηση εστιάζει κατ' αρχήν στην **ανάπτυξη κριτικής στάσης** των μαθητών απέναντι στην ταινία και στο διερευνώμενο θέμα.

Έτσι, με στόχο την αυτονομία και την ενδυνάμωσή τους, οι ίδιοι οι μαθητές θα αυτοαξιολογηθούν στον άξονα αυτόν σε τρία επίπεδα: Θα κληθούν στην αρχή κάθε διδακτικού βήματος να διατυπώσουν τα δικά τους ερωτήματα - στόχους, καθώς και τα κριτήρια (αυτο)αξιολόγησης της ποιότητας του έργου που θα παράξουν σε κάθε δραστηριότητα. Στο τέλος κάθε φάσης ή στην ολοκλήρωση της διδακτικής πρακτικής, σύμφωνα με το 'εκπαιδευτικό συμβόλαιο' της τάξης, θα αποτιμήσουν τον βαθμό ικανοποίησης των κριτηρίων αυτών. Επίσης, θα εκπονήσουν αναστοχαστική (γραπτή) εργασία σύγκρισης της αρχικής τοποθέτηση/κρίσης τους στο προς επεξεργασία θέμα ('η σημασία της εργασίας στη ζωή του ανθρώπου') με την τελική, δηλ. αυτήν που θα προκύψει μετά την προβολή και επεξεργασία της ταινίας, όπως αυτή περιγράφηκε.

Από την πλευρά του διδάσκοντα/της διδάσκουσας, θα γίνει κριτική ανάλυση λόγου των γραπτών δραστηριοτήτων των μαθητών/-τριών και της αυτοαξιολόγησής τους. Επίσης, με συμμετοχική παρατήρηση (και συμπλήρωση σχετικού Φύλλου Παρατήρησης) θα εκτιμηθεί η αυθεντικότητα, η πληρότητα, η εγκυρότητα και η τεκμηρίωση των προφορικών απαντήσεών τους και του οπτικοακουστικού υλικού που θα παραχθεί (Κουλαϊδής, 2007). Στα κριτήρια αυτά ενσυνείδητα δεν περιλαμβάνεται η 'ορθότητα' των απαντήσεων, με δεδομένη την πολυσημία και την ερμηνευτική πολλαπλότητα στην προσωπική κατάθεση κάθε μαθητή/-τριας.

Όσον αφορά στην **επικοινωνιακή ικανότητα** και στον παραγόμενο λόγο (προφορικό & γραπτό) στο πλαίσιο του γλωσσικού μαθήματος της Έκθεσης-Έκφρασης, οι μαθητές θα κληθούν να συμπληρώσουν στην τάξη σχετικό Πίνακα Αυτοαξιολόγησης, σε αντιστοιχία προς το Φύλλο Αξιολόγησης του διδάσκοντα/της διδάσκουσας με κριτήρια γλωσσικής ποιότητας βάσει του αντίστοιχου Α.Π.Σ. για τη συγκεκριμένη εκπαιδευτική βαθμίδα και τάξη.

Τέλος, **ο σχεδιασμός και η υλοποίηση του Διδακτικού Σεναρίου** αξιολογούνται τόσο με τη συμπλήρωση σχετικού Ερωτηματολογίου Αξιολόγησης

από τους μαθητές/τις μαθήτριες, όσο και με αναστοχαστική αξιοποίηση όλων των προηγούμενων αξιολογικών στοιχείων από τον διδάσκοντα/τη διδάσκουσα.

Συμπεράσματα

Η σύγχρονη πραγματικότητα είναι ιδιαίτερα περίπλοκη μέσα στη ρευστότητά της. Η ανάπτυξη κριτικής ικανότητας είναι στόχος κοινωνικοπολιτικής και μορφωτικής αυτονομίας που μπορεί να υπηρετηθεί και μέσα στο σχολικό πλαίσιο με τη βοήθεια των οπτικοακουστικών μέσων. Ο κινηματογράφος, με τη σειρά του, ως έργο τέχνης και ως πολυσύνθετο πολιτισμικό προϊόν, μπορεί να υπηρετήσει τον δυναμικό συνδυασμό της αισθητικής απόλαυσης και της παιγνιώδους διάθεσης στην παρακολούθησή του με την αναστοχαστική στάση και την ενεργό συμμετοχή στη διαμόρφωση ενός νέου κόσμου, κατ' αρχήν μέσα από την αναζήτηση και τη διατύπωση πολλών και διαφορετικών προσωπικών, βιωματικών ερμηνειών αυτής ακριβώς της 'πραγματικότητας'. Ρόλος των διδασκόντων είναι να τον αξιοποιήσουμε για μια παιδεία ανοιχτή στον σύγχρονο κόσμο.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Alvermann, D. E., & Hagood, M. C. (2000). Critical media literacy: Research, theory, and practice in "New Times". *The Journal of educational research*, 93(3), 193-205.
- Arnheim, R., MacKay, J., & Benjamin, W. (1996). Walter Benjamin and Rudolph Arnheim on Charlie Chaplin. *The Yale Journal of Criticism*, 9(2), 309-314.
- Bazin, A. (1967). *What is Cinema?* V.1 (Trans. H. Gray). Berkeley: University of California Press.
- Buckingham, D. (1996). Critical pedagogy and media education: a theory in search of a practice. *Journal of Curriculum Studies*, 28(6), 627-650.
- Buckingham, D. (2003). Media education and the end of the critical consumer. *Harvard educational review*, 73(3), 309-327.
- Chaplin, Ch. (2014). *Modern Times - Official Trailer* (Διαθέσιμο: <https://www.youtube.com/watch?v=D2AEcUc8tOA>, προσπελάστηκε στις 22/6/2016)
- Chaplin, Ch. (2016a). In *Encyclopaedia Britannica*. (Διαθέσιμο: <https://www.britannica.com/biography/Charlie-Chaplin>, προσπελάστηκε στις 22/6/2016)
- Chaplin, Ch. (2016b). *Modern Times (1936). Film*. (Διαθέσιμο: <https://www.youtube.com/watch?v=SMIYharGqbY>, προσπελάστηκε στις 22/6/2016)
- Chaplin, Ch. (2016c). *The Life and Career Biography Documentary* (Διαθέσιμο: <https://www.youtube.com/watch?v=Kb5l3MaCR2o>, προσπελάστηκε στις 22/6/2016)
- Chaplin, Ch. (χ.χ.). *Official Website* (Διαθέσιμο: <http://charliechaplin.com/>, προσπελάστηκε στις 22/6/2016)
- Cope, B. & Kalatzis, M. (2009). Multiliteracies: New Literacies, New Learning. *Pedagogies: An International Journal*. Vol.4, 164-195.
- Fairclough, N. (2001). Critical discourse analysis as a method in social scientific research. In R. Wodak, & M. Meyer, (eds.), *Critical discourse analysis*. Sage publications

- Kalantzis, M., Cope, B. & Arvanitis, E. (2011). Ο Εκπαιδευτικός ως Σχεδιαστής: Η παιδαγωγική στην εποχή των νέων ψηφιακών μέσων. Στο Κ. Δ. Μαλαφάντης, Μ. Σακελλαρίου, & Θ. Μπάκας (επιμ.), *Πρακτικά ΙΓ' Διεθνούς Συνεδρίου της Παιδαγωγικής Εταιρείας. Αναλυτικά Προγράμματα και Σχολικά Εγχειρίδια: Ελληνική Πραγματικότητα και Διεθνής εμπειρία*. Τόμος Α'. Αθήνα: Διάδραση (27-58).
- Kolb, A.Y. & Kolb, D.A. (2008). Experiential Learning Theory: A Dynamic, Holistic Approach to Management Learning, Education and Development. In: S. J. Armstrong, & C. Fukami, (Eds.), *Handbook of Management Learning, Education and Development*.
- McLaren, P. (2010). Κριτική Παιδαγωγική: Μια Επισκόπηση. Μτφρ. Β. Παππή. Στο: Π. Γούναρη & Γ. Γρόλλιος (Επιμ.), *Κριτική Παιδαγωγική: Μια Συλλογή Κειμένων*. Αθήνα: Gutenberg (279-330)
- Robinson, D. (2014). Charlie Chaplin - Modern Times - Film Introduction (Διαθέσιμο: <https://www.youtube.com/watch?v=1tD3CfREUng&list=PLIKyNOsr0ldFXKX9eizJiPdCmseja6SEo>, προσπελάστηκε στις 22/6/2016)
- Truffault, Ph. & Dardenne, L.&J.-P. (2014). Chaplin Today: Modern Times. Documentary. (Διαθέσιμο: <https://www.youtube.com/watch?v=caLVwp3SzN4&index=2&list=PLIKyNOsr0ldFXKX9eizJiPdCmseja6SEo>, προσπελάστηκε στις 22/6/2016)
- Αναστασιάδης, Π. (Επιστ.Υπευθ.) (2011). *Αξιοποίηση των Τεχνών στην Εκπαίδευση, Μείζον Πρόγραμμα Επιμόρφωσης. Βασικό Επιμορφωτικό Υλικό. Τόμος Γ'. Παιδαγωγικό Ινστιτούτο*.
- Γαβριηλίδου, Μ., Εμμανουηλίδης, Π., Πετρίδου-Εμμανουηλίδου, Ε. (χ.χ.). *Νεοελληνική Γλώσσα Β' Γυμνασίου*. (73-86). ΥΠΕΠΘ., Π.Ι. Αθήνα: ΟΕΔΒ (Διαθέσιμο: <http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSGYM-B110/244/1808,5812/>, προσπελάστηκε στις 22/6/2016)
- Γαλανόπουλος, Κ. (2008). Πόσο μοντέρνοι είναι οι 'καιροί' του Τσ. Τσάπλιν. *Intellectum*, 3, 117-130.
- Γεωργογιάννης, Π. (2008). *Διαπολιτισμική Εκπαίδευση*. Πάτρα: Αυτοέκδοση
- Γκόβας, Ν. (επιμ.). (2012). *Βιντεομουσεΐα: αποτυπώνοντας ίχνη της προσωπικής μας κουλτούρας. Μια πρόταση Οπτικοακουστικής Παιδείας για νέους*. Αθήνα: Διεύθυνση Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Ανατολικής Αττικής. (Διαθέσιμο: http://dide-anatol.att.sch.gr/perival/FAKELOS_FOTO/VideoMuseums/VMBook_Gr/VMBook_Gr%20index.htm, προσπελάστηκε στις 22/6/2016)
- Γρόσδος, Στ., Κανταρτζή, Ευ., & Πλιόγκου, Β. (2009). *Οπτικοακουστικός γραμματισμός και εκπαίδευση. Το παιδί παραγωγός οπτικοακουστικών προϊόντων. Πανελλήνιο Συνέδριο 'Παιδί & Οπτικοακουστικά Μέσα Επικοινωνίας'*. Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών Α.Π.Θ., Μορφωτικό Ίδρυμα Ένωσης Συντακτών Ημερήσιων Εφημερίδων Μακεδονίας-Θράκης
- Έκο, Ου. (1994). *Θεωρία Σημειωτικής*. Αθήνα: Γνώση
- Εφημερίς της Κυβερνήσεως (2011). *Πρόγραμμα Σπουδών για τα μαθήματα Αρχαία Ελληνική Γλώσσα και Γραμματεία, Νέα Ελληνική Γλώσσα και Νέα Ελληνική Λογοτεχνία της Α' τάξης Γενικού Λυκείου*. Τεύχος Δεύτερο, Αρ. Φύλλου 1562
- Θεοδοσίου, Ν. (χ.χ.). *Στοιχεία της κινηματογραφικής γλώσσας*. Νεανικό Πλάνο

(Διαθέσιμο:

https://cinedraseis.wordpress.com/ekp_iliko/%ce%b7-%ce%b3%ce%bb%cf%8e%cf%83%cf%83%ce%b1-%cf%84%ce%bf%cf%85-%ce%ba%ce%b9%ce%bd%ce%b7%ce%bc%ce%b1%cf%84%ce%bf%ce%b3%cf%81%ce%ac%cf%86%ce%bf%cf%85/ Προσπελάστηκε στις 22/6/2016)

Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής (2013). *Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών και Οδηγίες Διδασκαλίας. Νεοελληνική Γλώσσα Β΄ Λυκείου*. (Διαθέσιμο: http://ebooks.edu.gr/modules/document/file.php/DSB105/Διδακτικό%20Πακέτο/ΔΕΠΠΣ-ΑΠΣ/didaskalia_ekfrasi-ekthesi.pdf, προσπελάστηκε στις 22/6/2016)

Καλαμπάκας, Β. (χ.χ.). *Κινηματογράφος. Εκπαιδευτικό Υλικό για τα Κέντρα Δια Βίου Μάθησης*. ΥΠΕΠΘ. ΓΓΔΒΜ.

Κουλαϊδής, Β. (επιμ.). (2007). *Σύγχρονες Διδακτικές Προσεγγίσεις για την Ανάπτυξη Κριτικής – Δημιουργικής Σκέψης για την 2οΒ εκπαίδευση*. ΟΕΠΕΚ

Λυδάκη, Α. (2009). *Μέσα από την κάμερα. Κινηματογράφος και κοινωνική πραγματικότητα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

Ματσαγγούρας, Η. Γ. (Επιστ. Υπευθ.) (2011). *Η Καινοτομία των Ερευνητικών Εργασιών στο Νέο Λύκειο*. ΥΠΒΔΜΘ, ΟΕΠΕΚ.

Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (2011). *Πρόγραμμα Σπουδών για τη διδασκαλία της Νεοελληνικής Γλώσσας & της Λογοτεχνίας στο Γυμνάσιο. Επιστημονικό Πεδίο: Γλώσσα-Λογοτεχνία*. Αθήνα (Διαθέσιμο: http://ebooks.edu.gr/info/cps/3deppsaps_GlossasGimnasiou.pdf, προσπελάστηκε στις 22/6/2016)

Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (2011). *Πρόγραμμα Σπουδών για την Οπτικοακουστική Έκφραση. Στο Πλαίσιο των δραστηριοτήτων Αισθητικής Αγωγής για όλες τις βαθμίδες της Υποχρεωτικής Εκπαίδευσης. Επιστημονικό Πεδίο: Τέχνες – Πολιτισμός. Δραστηριότητα: Οπτικοακουστική έκφραση. 3.4.3. Δραστηριότητες Οπτικοακουστικής Παιδείας στο Γυμνάσιο*.

Πολέμη-Τοδούλου, Μ. (Συντονίστρια) (2011). *Μείζον Πρόγραμμα Επιμόρφωσης. Επιμορφωτικό Υλικό. τ.Δ΄. Θέματα Αξιοποίησης της Ομάδας στη Σχολική Τάξη*. Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο

Στάμου, Α., Πολίτης, Π., & Αρχάκης, Α. (επιμ) (2016). *Γλωσσική ποικιλότητα και κριτικοί γραμματισμοί στον λόγο της μαζικής κουλτούρας: Εκπαιδευτικές προτάσεις για το γλωσσικό μάθημα*. Καβάλα: Σαΐτα

Τσολάκης, Χ., Αδαλόγλου, Κ., Αυδή, Α., Λόππα, Ε., & Τάνης, Δ. (2012). *Έκφραση-Έκθεση για το Ενιαίο Λύκειο. Τεύχος Β΄*. Αναθεωρημένη έκδοση. Αθήνα: ΟΕΔΒ:95-103. (Διαθέσιμο: <http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSB105/438/2912,11423/>, προσπελάστηκε στις 22/6/2016)

Τσολάκης, Χ., Αδαλόγλου, Κ., Αυδή, Α., Λόππα, Ε., & Τάνης, Δ. (2012). *Έκφραση-Έκθεση για το Ενιαίο Λύκειο. Τεύχος Β΄*, αναθεωρημένη έκδοση. Βιβλίο του Καθηγητή. Αθήνα: ΟΕΔΒ:87-107 (Διαθέσιμο: http://ebooks.edu.gr/modules/document/file.php/DSB105/Διδακτικό%20Πακέτο/Βιβλίο%20Εκπαιδευτικού/b_lyk_ekpaideftikos.pdf, προσπελάστηκε στις 22/6/2016)

Φρέιρε, Π. (1974). *Η αγωγή του καταπιεσμένου*. Αθήνα: Κέδρος